

“**D**AT HOUDT GEEN MENS VOL”

CABARET IN NEDERLAND ANNO 2010

Gepubliceerd in *Ons Erfdeel* 2010/2.

Zie www.onserfdeel.be of www.onserfdeel.nl.

Rond de jaarwisseling bood de Nederlandse publieke omroep op drie achtereenvolgende avonden cabaret. De eer van de officiële oudejaarsconference — inmiddels een onmisbare component van de decemberfolklore — was evenals in 2007 toebedeeld aan Jan Jaap van der Wal (°1979). Een dag later was er voor het eerst een zogenaamde nieuwjaarsconference, verzorgd door Freek de Jonge (°1944). En weer een dag later volgde *Zonder pardon* door Theo Maassen (°1966), een registratie van een programma dat in september 2008 in première was gegaan en dat als film ook reeds in een aantal bioscopen te zien was geweest.

Wat de vormgeving van de optredens betreft, was er onderling weinig afwijkends: in alle drie gevallen was er een enkel decor, dat alleen bij De Jonge ook dienst kon doen als eenvoudige achtergrond voor de projectie van een aantal foto's en filmpjes. Daarnaast was er bij alle drie uitsluitend gesproken tekst en geen zang of muziek. Tijdens een conference is dat op zich te verwachten — de letterlijke vertaling van het Franse woord zegt genoeg — hoewel de pionier van de oudejaarsvariant, de legendarische Wim Kan (1911-1983), zijn teksten steevast lardeerde met liedjes die nog altijd tot het collectieve geheugen van de polder behoren.

Jan Jaap van der Wal leek de breuk met die traditie te willen commentariëren, toen hij halverwege zijn show een gitaar met één snaar pakte — zogenaamd uit de failliete boedel van zanger Marco Borsato — waarmee hij zingzeggend wat miezerig geluid produceerde. Theo Maassen intussen bestempelde zijn show als een “tragikomische monoloog”, terwijl Freek de Jonge voor de serie van vier optredens, waarvan zijn nieuwjaarsshow de afsluiting vormde, de naam “cabadocu” had gefantaseerd.

JOS NIJHOF

Jos Nijhof werd geboren te Borne in 1952. Hij studeerde Nederlandse taal- en letterkunde aan de Rijksuniversiteit Leiden en werkt als teammanager en leraar Nederlands in het voortgezet onderwijs. Hij publiceerde over Gerard Reve, Anton Koolhaas en Gerrit Achterberg. Daarnaast is hij artistiek leider van de Leidse toneelgroep Al Dente. Hij publiceerde theaterkritieken in dag- en weekbladen en schrijft geregeld over theater in *Ons Erfdeel*, *Septentrion* en *The Low Countries*. Adres: Berkenkade 14, NL-2351 NB Leiderdorp.

TERMINOLOGISCH GEHARREWAR

De genoemde optredens waren bepaald niet de enige die op de drempel van 2010 werden uitgezonden. Er was sprake van een onontkoombare overvloed; dat geeft niet alleen aan hoezeer cabaret in Nederland een televisieaangelegenheid is geworden, maar toont ook de onverminderde populariteit van deze amusementsvorm. Wat daarbij opvalt, is hoe er soms geworsteld wordt met de terminologie om de varianten van het genre te bepalen. Conference, (tragikomische) monoloog, cabadocu: het zijn slechts enkele voorbeelden die het gezwoeg met de naamgeving illustreren.

En hoe zouden we dan de show van Guido Weijers (°1977) moeten noemen, onder de niet gepatenteerde naam “oudejaarsconference” uitgezonden door de commerciële zender SBS6? In tegenstelling tot de intieme ambiance waarin de eerder genoemde cabaretiers optraden, vindt zijn show plaats op een podium waarvoor zelfs de grootste popster zich niet zou schamen. Glitter, glamour, dansers, stunts, zendmicrofoons, projectieschermen en andere hoogstandjes. Niet voor niets werd dit optreden lang van tevoren gepromoot als “de grootste oudejaarsconference aller tijden”. Mag dit nog cabaret heten? Met deze voor Wijers niet ongewone vorm — waarover zijn minder exuberante collega’s zich soms laatdunkend uitlaten — zijn we immers wel heel ver verwijderd van het oermodel: de barkruk, de piano en het glaasje water.

Een ander voorbeeld van spraakverwarring bevat het juryrapport van de Poelifinario-prijs 2009. Deze prijs, sinds 2003 uitgereikt door de Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecties (VSCD), is bedoeld voor het indrukwekkendste cabaretprogramma van het seizoen. Een citaat: “Elk jaar komt de jury programma’s tegen die

niet echt thuishoren binnen de term ‘cabaret’, maar die wat tekst en engagement betreffen, absoluut tot het genre ‘kleinkunst’ behoren: de muzikale voorstellingen. Programma’s die uitsluitend om het mooie, poëtische, Nederlandstalige lied draaien en die bij een groot publiek minder scoren dan het gesproken cabaret.”

En dat terwijl de jury in 2008 nota bene de prijs aan Maarten van Roozendaal (°1962) had gegeven, een artiest die nu juist veeleer liedjesprogramma’s maakt dan “gesproken cabaret”. Hoe dan ook, binnen de VSCD-jury bestaat kennelijk een stilzwijgende overeenstemming over de vraag wat cabaret is: niet synoniem met kleinkunst, met een centrale plaats voor een “boodschap” op hoog niveau, naar de vorm in een dosering van meer gesproken woord dan muziek. Om uit de impasse te raken pleit de jury voor een extra prijs, namelijk “voor het beste liedprogramma, voornamelijk bestaande uit eigen geschreven, Nederlandstalig werk, zodat het persoonlijke karakter van het programma tot uitdrukking komt”. Voor die liedjesprijs is de naam Shaffy bedacht, naar de door velen verafgode bohemien Ramses Shaffy (1933-2009).

Uit dit kennelijke onvermogen om de juiste etiketten te plakken blijkt eens te meer hoezeer het actuele cabaret in Nederland wordt gekenmerkt door diversiteit, in de eerste plaats naar de vorm. Beweegt een aantal cabaretiers zich nog binnen een conventioneel kader, met een klassiek arrangement van een piano, een met doek afgestopt podium en een nauwelijks verrassende afwisseling van gesproken en gezongen tekst, anderen experimenteren met showachtige elementen, moderne muziekstijlen, technische middelen en vernuftig gecomponeerde, losjes aan elkaar geprate liedjes.

CHRONIQUEURS VAN DE TIJDGEEST

Natuurlijk staat in het cabaret per traditie het gesproken woord centraal, en de aanduiding “gesproken cabaret” van de VSCD-jury kan dan ook als een eigenaardig pleonasme terzijde worden geschoven. Cabaretiers worden nu eenmaal beoordeeld op wat ze — desnoods tussen de liedjes door — te vertellen hebben, het is niet anders. De inhoud mag gerust absurd of betekenisloos zijn, als het dan maar snel is, met een virtueuze taalbehandeling en eerst en vooral: grappig.

Bij een groot deel van de jongste cabaretiers bevat het gebodene inderdaad weinig dat tot overpeinzing stemt, anderzijds lijken de hoogtijdagen van het volstrekt pretentieuze cabaret alweer enige tijd achter ons en zijn er in de afgelopen twee decennia wel degelijk nieuwe talenten opgestaan met een zekere aandrift tot verkondiging. Waarmee de vraag wordt opgeroepen op welke verschillende manieren die talenten zich manifesteren als “*the abstract and brief chronicles of the time*” — zoals Hamlet de reizende acteurs kwalificeert die het Deense hof komen opschudden.

Dat een oudejaarsconference, om daar nog even op terug te komen, niet zonder bespiegeling kan en per definitie iets te vertellen moet hebben over recente gebeurtenissen,

Boven: André Manuel (*1960), Foto Roos Gast.
Midden: Guido Weijers (*1977) in zijn show *Axestos*.
Onder: Javier Guzman (*1977).

trends en hypes, ligt voor de hand. Jan Jaap van der Wal toonde zich het afgelopen jaar op dat terrein de serieuste en integerste, maar daardoor ook de minst komische. Dat is natuurlijk het probleem van “inhoudelijk” willen zijn: de humor dreigt erbij in te schieten.

Het valt nu eenmaal niet mee te spreken over de gebeurtenissen op Koninginnedag 2009 in Apeldoorn en leuk te blijven zonder grof te worden; het faillissement van de DSB-bank is minder een kwestie om op eieren te lopen, en met het bankroet van Marco Borsato komen we op een terrein waar naar hartenlust geschamperd kan worden. Het waren de vanzelfsprekende onderwerpen die ook bij De Jonge en Wijers passeerden. Van der Wal echter deinst er zelfs niet voor terug de vaderlandse beslommeringen achter zich te laten en een problematisch onderwerp als de Somalische piraterij aan de orde te stellen: zijn statements daaromtrent hebben niets grappigs meer.

In dat opzicht vormt hij de tegenpool van Hans Teeuwen (°1967), onmiskenbaar een van de belangrijkste cabaretiers van de afgelopen jaren. In zijn programma *Industry of Love* (2004) afficheert hij zichzelf schaamteloos als de “Koning van de Lach”, overigens wel in een ironische context. Voor een hele generatie cabaretiers heeft Teeuwen de toon gezet, met een vorm van rebels, tegendraads, absurd cabaret. Begin 2007 maakte hij de weg vrij voor zijn epigonen, nadat hij gestopt was als cabaretier en een loopbaan begon als zanger in de traditie van grote Amerikaanse crooners van het type Bing Crosby en Frank Sinatra.

Als persoon viel Teeuwen min of meer samen met het ongerijmde cabaret dat hij maakte. Zijn stellingname in het politiek-maatschappelijke debat kwam nooit naar voren in zijn shows, tegelijk was het van zijn kant niet verrassend dat hij op andere momenten via de media glashelder liet weten waar hij stond: aan de kant van de vrije, ongebonden denkers, de antireligieuzen, de voorvechters van het vrije woord — zoals vooral manifest werd in de periode na de moord op Theo van Gogh in 2004.

Tussen de relatieve ernst van Jan Jaap van der Wal en de relatieve gekte van Hans Teeuwen beweegt zich een artiest als André Manuel (°1966), in 1990 winnaar van het Leids Cabaret Festival en in 2003 voor zijn programma *Sleet* door de VSCD-jury gelauwerd met de Neerlands Hoop, een prijs voor de cabaretier met het grootste toekomstperspectief. De jaartallen geven al aan dat Manuel een groeidiament is, een talent dat zich langzaam ontwikkelt, al heeft die traagheid ook te maken met de relatief geringe media-aandacht. De oorzaak daarvan moet weer gezocht worden in het kennelijke genoegen dat Manuel schept in het wild om zich heen slaan en schoppen. Zijn laatste programma, *Voor God noch vaderland*, heeft — over diversiteit in vormgeving gesproken — de vorm van een kale, ruim anderhalf uur durende redevoering, waarin hij onge-zouten tegen heel wat (vooral) religieuze schenen trapt. En hoewel zijn drijfveren ongeveer ind en integer zijn, met zoveel explosief geraas maakt hij geen voorstellingen voor een onbekommerd avondje uit met familie of vrienden.

Het lijkt er inderdaad op dat onder de cabaretiers van deze “tussengeneratie”, waartoe Manuel, Teeuwen en Van der Wal behoren, relatief het vaakst een meer of minder uitgesproken stellingname waarneembaar is in politieke en maatschappelijke vraagstukken. Met name Jan Jaap van der Wal is een van de weinig werkelijk geëngageerde cabaretiers van om en nabij de dertig, en er kleeft onloochenbaar iets aan zijn persoon wat je “vroeg oud” zou kunnen noemen.

De twee jaar eerder geboren Javier Guzman (°1977), in 2002 zowel winnaar van de jury- als de publieksprijs op het Leids Cabaret Festival, en voor zijn programma *Delirium* in 2007 bekroond met de Neerlands Hoop, is een andere interessante cabaretier die een onstuimig verleden van familieproblemen en alcoholverslaving inzet ten gunste van een cabaretvorm met een heldere zeggingskracht. Op 5 december 2009 kwam Guzman bij de commerciële zender Veronica met een zoveelste spin-off van de oudejaarsconferentie: een zogenaamde “sinterklaasconferentie” waarin hij op persoonlijke wijze de hoogte- en dieptepunten van het voorbije jaar becommentarieerde.

En zo zijn er gelukkig meer cabaretiers van een lichter die zich onderscheidt door in te zetten op een kunstvorm die met recht “cabaret” mag heten, een select gezelschap dat als het ware in het spoor trad van bekende namen als Freek de Jonge, Youp van 't Hek, Hans Liberg en Herman Finkers (de laatste drie uit het geboortjaar 1954). Het cabaret dat zij maken, vindt zijn oorsprong duidelijk ergens anders dan in het “voortwoekerd oerwoud van stand-upcomedians, amuseurs, grappenmakers, behaagzieke publieksbespelers en navelstaarders”, zoals theatercriticus Ruud Buurman de recente aanwas in cabaretland eens kwalificeerde. (*Utrechts Nieuwsblad*, 16 april 2005)

AFHAKERS EN BLIJVERS

Natuurlijk vraagt het om een bepaalde rijpheid en een bepaalde moed, misschien zelfs overmoed, wanneer een cabaretier besluit zich te mengen in de grote discussies met betrekking tot actuele onderwerpen. Het vraagt ook om incasseringsvermogen, zeker wanneer de buitenwereld de ingenomen standpunten verwerpt of afdoet als moraliserend.

In het verleden, na de periode met Neerlands Hoop maar lang voor dat hij de pensioengerechtigde leeftijd had bereikt, overkwam domineezoon Freek de Jonge iets dergelijks. Zijn zedenprekerige toon is dikwijls gehoond, al lijkt het er sterk op dat hij eindelijk de mond van zijn grootste critici heeft gesnoerd. Op een wijze die respect afdwingt, slaagt De Jonge erin zich keer op keer te vernieuwen en vooral zijn laatste optreden, de genoemde nieuwjaarsconferentie, liet hem weer eens zien op z'n allerbest: kritisch, betrokken, met de — inderdaad, soms behoorlijk vermanende — vinger op heel wat zere plekken, en onverminderd snel en humoristisch.

Voor een oudere generatie cabaretiers is het niet eenvoudig op een constant niveau te blijven en genoeg te blijven scheppen in een genre waarover het publiek pas

Katinka Polderman (°1981), Foto Willem de Roon.

tevreden is als er veel en hard gelachen wordt. De nog relatief jonge Hans Teeuwen is een eerste voorbeeld: hij maakte als gezegd een carrièreswitch naar de wereld van de jazz. Youp van 't Hek op zijn beurt, zonder twijfel een van de meest gevierde cabaretiers van zijn generatie, heeft het voornemen uitgesproken het rustiger aan te doen en minder grote shows te gaan maken. Erik van Muiswinkel (°1961) en Diederik van Vleuten (°1961), een duo dat twaalf jaar lang geroemde voorstellingen produceerde, besloten om op tweede kerstdag 2009 hun laatste optreden te geven. Op hun website lieten ze noteren: “Vanaf 1997 maakten zij vijf cabaretprogramma’s. Bijna duizend avonden samen zingen, lachen, bekvechten en types maken, dat houdt geen mens vol...”

En zo gaat het verder: op 14 december 2009 meldde Diederik Ebbinge (°1969) in het tv-programma *De wereld draait door* dat het succesvolle trio De Vliegende Panters naar alle waarschijnlijkheid niet terugkeert op de podia. De cabaretgroep NUHR (Niet Uit Het Raam), vier mannen van om en nabij de vijftig jaar, lijkt zich na twintig jaar cabaret steeds sterker te richten op activiteiten voor de televisie en op komisch drama, met hilarische spektakels als *Ben Hur*, gemaakt met Erik van Muiswinkel in de titelrol, en *De reis om de wereld in 80 dagen*, samen met de clowneske cabaretier Bert Visscher (°1960).

Niet het geringste voorbeeld is Herman Finkers (°1954), de sympathieke Almelose cabaretier met het Twentse accent, die in 2000 van het podium stapte omdat hij, zoals

Erik van Muiswinkel (rechts) en Diederik van Vleuten, *Prediker & Hooglied* (2006), Foto Tom Berends.

hij in zijn laatste show zelf aangaf, “moe werd van zijn eigen humor”. In de periode van zijn retraite werd bij hem een vorm van leukemie geconstateerd, waarna hij in 2007 terugkeerde met een programma dat de veelzeggende titel *Na de pauze* droeg en dat gekenmerkt werd door een hoogstpersoonlijke, droogkomische, maar ook contemplatieve toon. Het heeft er alle schijn van dat *Na de pauze* Finkers’ laatste programma zal zijn.

Het is een trend: de cabaretiers van een generatie die al vele jaren op een podium staat, haken af, en zelfs de lichter die aan het doorbreken is, speculeert al op een leven ná het cabaret. In een interview zegt de eerder genoemde Guido Wijers: “Ik wil over een jaar of tien wel de politiek in, als ik voldoende kennis van zaken heb. Wat ik nu doe, verschilt niet zo heel veel. Ik wil een zaal aan het denken zetten. Ik wil de wereld verbeteren, maar ik heb geen machtsmiddelen. Ik zou een politicus zijn met linkse idealen en rechtse oplossingen.” (*HP/De Tijd*, 17 september 2009)

Als het afscheid van het cabaret al niet definitief is, dan lijkt het alsof een aantal cabaretiers na een kortere of langere afwezigheid de voorkeur geeft aan een bescheiden herstart. Dat geldt bijvoorbeeld voor Hester Macrander (°1960), die in 2003 het cabaret de rug toekeerde, omdat ze genoeg had van het wereldje en van de soms ongenueanceerde kritiek die ze te verduren kreeg. Het cabaret dreigde naar haar mening ten onder te gaan aan zijn eigen succes: “Voortdurend worden nieuwe artiesten uitgespuugd,

zodat het steeds moeilijker wordt om een artiest als ik te boeken, alsof je overlast bent [...] Ik heb een stem en die geef ik op. Dat is niet alleen jammer, het is ook een slecht voorbeeld.” (*de Volkskrant*, 7 april 2003) In 2008 besloot Macrander een voorzichtige comeback te maken, maar nu zonder de last te moeten presteren om erbij te horen. Een soortgelijke omtrekkende beweging maakte Nilgun Yerli (°1969), een cabaretvrouw van Turkse komaf, die in 2009, na een driejarig verblijf in haar geboorteland, toch weer een entree maakte op de Nederlandse podia.

Veel cabaretiers hebben dankzij een groot publiek en veel aandacht in de media een prachtige tijd gehad, en dikwijls ook een zeer lucratieve, zoals het zakenblad *Quote* van september 2008 ons laat weten: “Cabaretiers vertellen u een hoop. Hoe u leven moet, wat u denken moet. Maar waar ze zelf zo hard om lachen, vertellen ze u niet. *Quote* wel. In het septembernummer vindt u een keurig overzicht van wat en hoeveel de heren en vrouwen grappenmakers verdienen. En gelooft u ons, sommigen kunnen niet meer lachen van de kwartjes.” Waarna een top tien volgt, aangevoerd door Youp van ’t Hek, Freek de Jonge en Hans Liberg.

Hoe winstgevend ook, kennelijk is “grappen maken” een bedrijvigheid die op een bepaald moment gaat vervelen. Een deel van de oudere generatie stopt ermee of lijkt het rustiger aan te doen, en met uitzondering van Freek de Jonge blijven niet de onversneden cabaretiers, maar de traditionele komieken onvermoeibaar doorgaan: een lolbroek als André van Duin (°1947) bijvoorbeeld, een potsenmaker als John van Eerd (°1960), een kolderieke tv-presentator als Paul de Leeuw (°1962), een comédienne als Tineke Schouten (°1954). Dat zijn inmiddels de ware “Koningen van de Lach”, die van de grappenmakerij hun beroep hebben gemaakt en daar via de podia en de televisie met een niet te stuiten frequentie van getuigen. In het cabaret blijft genoeg talent achter, maar in de onwaarschijnlijke veelheid is het wel zaak het kaf van het koren te scheiden.

VOLKSVERMAAK NUMMER ÉÉN

De website cabaret.nl, “de cabaret-database van Nederland”, telt in 2010 maar liefst 185 solisten en 124 duo’s en groepen. En — eveneens een gegeven in de categorie trivia — in de top honderd van de Grootste Nederlander bevinden zich vijf cabaretiers en zelfs nog een paar meer als we de grens wat zouden oprekken. Ter vergelijking: in de top honderd van de Grootste Belg staat er niet één. Natuurlijk treffen we Toon Hermans (1916-2000) aan, Wim Sonneveld (1917-1974) en Wim Kan, de grote drie van het naoorlogse cabaret, maar ook Hans Teeuwen (op nummer 44) en Freek de Jonge (op nummer 80). Cabaret en Nederland horen bij elkaar, maar — zo mag uit diverse ontwikkelingen worden afgeleid — dreigen bij tijd en wijle ook op elkaar uitgekeken te raken. In het superieure *Prediker & Hooglied* uit 2006, een voorstelling die zo ongeveer het midden houdt tussen cabaret, Pinter en Albee, halen Van Muiswinkel en Van Vleuten het moderne

Nederland stevig door de mangel, waarbij ze ook de kunstvorm niet ontzien waaraan ze zelf hun roem te danken hebben. Van Vleuten houdt een vermoeide tirade tegen de wildgroei aan cabaretiers in Nederland en beklagt zich over de onverbiddelijkheid waarmee het cabaret is doorgesijpeld naar alle hoeken van cultuur en media.

Langzamerhand worden de eerste sleetse plekken zichtbaar. Een toenemend aantal oudere cabaretiers hangt de lier aan de wilgen; de jury's van de festivals beklagen zich nu al jaren over een afnemend niveau; vakmanschap, zeggingskracht en spitsvondigheid worden slechts aangetroffen bij een handvol — alweer wat oudere — artiesten.

De wereld wil bedrogen worden, maar eerst en vooral vermaakt. En bij voorkeur zonder er enige moeite voor te hoeven doen, maar op afroep, onmiddellijk nadat de knop van de tv is ingedrukt. Het lijkt geen twijfel dat de televisie een doorslaggevende rol speelt in de exponentiële amusementsgroei en dat het cabaret daarbij geëxploiteerd wordt als een schijnbaar onuitputtelijke goudmijn. Rechtstreekse registraties van voorstellingen, compilaties, cabaretgerelateerd improvisatietheater, talkshows onder leiding van (ex-)cabaretiers, quizpanels met (ex-)cabaretiers, commercials, televisiefilms en speelfilms met (ex-)cabaretiers in de hoofdrol — het is er allemaal, het is er nu en morgen is het er opnieuw.

De titel van Neil Postmans befaamde studie *Wij amuseren ons kapot* (1985) lijkt in hoge mate van toepassing op de cabaretindustrie, zeker voor zover die zich verbonden heeft met de televisie. “Ik heb niet voor cabaret gekozen omdat ik eigenlijk iets anders wil doen of omdat ik eigenlijk op tv wil”, zegt de jonge, veelbelovende Katinka Polderman (°1981), in 2005 winnares van de publieksprijs en de juryprijs op het Leids Cabaret Festival en in 2009 genomineerd voor de Neerlands Hoop. (*TM/TIN*, jg. 13, nr. 6, september 2009) Haar integriteit valt te prijzen, maar als Poldermans verschijning binnen afzienbare tijd de vaderlandse televisie niet haalt, zal ze zich tevreden moeten stellen met een zeer select publiek en blijft de grote zaal voor haar een visioen aan een onbereikbare horizon.

De wereld wil bedrogen worden, en juist wanneer het bedrog doorzien is — zoals dat geldt in een tijd van economische malaise — is de roep om amusement des te groter. De geschiedenis leert dat een periode zoals we die nu meemaken een ideale voedingsbodem is voor een waaier aan vermaak. Het valt te hopen dat het cabaret, nog altijd de populairste onder de podiumkunsten, niet alleen naar de vorm, maar ook naar de inhoud voldoende niveau weet te behouden om dat vermaak niet al te risicoloos en platvloers te laten zijn.

Zie www.cabaret.nl en www.zwartekat.nl.